

Maryna Tkachuk

The article is devoted to analysis of «philosophical education's» concept, presented in the works by Orest Novitsky, Silvestr Gogotsky, Pamfil Yurkevich, Petro Linitsky, Petro Kudryavtsev, in a context of modern discussions about part of philosophy in a system of education.

Світлана Кузьміна

ПЕДАГОГІКА В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ: ІНСТИТУЦІЙНІ УМОВИ ВИКЛАДАННЯ

У статті здійснено спробу окреслити на матеріалах з історії Київської духовної академії процес інституалізації педагогіки як навчальної дисципліни у російській духовній школі XIX — початку XX ст.

Хоч як дивно, по сьогодні той факт, що в Київській духовній академії (1819—1920) викладалася наука про освіту та виховання, залишається поза увагою дослідників. Однак без його вивчення уявлення про вітчизняні традиції педагогічного мислення залишаються односторонніми і неповними, що гальмує усвідомлення власної ідентичності, а отже, процес оновлення і поступу національної педагогічної культури. Зважаючи на зазначене, мета цієї розвідки - з'ясування передусім інституційних умов викладання педагогіки в Київській духовній академії.

Попри те, що рішення про включення педагогіки як навчальної дисципліни до навчальних планів російських духовних академії було прийнято лише у 1869 р., вже сама концепція духовної освіти, закладена в основу першого духовно-академічного Статуту (1814), надавала значний імпульс формуванню педагогічного дискурсу в духовній школі. Варте уваги, що від самого початку духовні академії, налаштовані на виховання освічених служителів слова Божого, спроможних поширювати і стверджувати істинне благо-

честя¹, мали одним зі своїх завдань підготовку педагогічних кадрів для духовних семінарій і духовних училищ. Скеровуючи духовно-академічних вихованців не тільки до засвоєння істин віри, а й до вправління розуму, Статут 1814 р. вимагав від їхніх безпосередніх вихователів усіляко сприяти пробудженню інтелектуальних сил учнів. «Найкращий наставник, — наголошував Статут, — є не той, хто сам блискуче говорить і пояснює, а той, хто примушує учнів розмірковувати та пояснювати»². Завдання плекати «розумову самодіяльність» вихованців покладалося на викладачів усіх без винятку дисциплін, котрі опановувалися в духовних академіях, але найскладніша і найделікатніша місія покладалася на професорів філософії, котрим належало відшукати таку «добру методу» навчання, що, з одного боку, спонукала би розвиток розумових сил і творчої діяльності вихованців, а з іншого — цілковито відповідала істинам християнського віровчення³. Мабуть, саме тут, у напрузі між полюсами вимог відданості догматиці й здатності до самостійного мислення і була прихована та величезна енергія, що створювала доволі сприятливий клімат для зростання на філософському ґрунті педагогічних ідей.

Очевидно, що за таких умов рано чи пізно мало постати питання про включення педагогіки до навчальних планів духовних академії. Принаймні у Київській духовній академії переконання в необхідності останнього визріло до середини 1840-х років, про що свідчить подана на розгляд духовно-навчального управління при Св. Синоді (у межах проекту змін до навчального плану) програма курсу педагогіки. Її упорядник, тодішній ректор КДА архієпископ Дмитро Муретов, наголошував на необхідності теоретичної підготовки майбутніх пастирів і вчителів до педагогічної діяльності, утому числі адаптації західних теорій виховання і дидактик до православного світогляду і російського способу життя⁴. Але під час «протасівських» реформ педагогіка до складу навчальних планів духовних академії так і не ввійшла. Щоправда, ця обставина зовсім не завадила подальшому формуванню інтересу київської духовно-академічної спільноти до педагогічної проблематики. Приміром, такі вихованці та професори Київської духовної академії, як Сильвестр Гогоцький і Памфіл Юркевич, у 1850–1860-х роках переконливо продемонстрували цілковиту спроможність

¹ Див.: Высочайше утвержденный проект устава духовных академий 1814 г. 30 августа // *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии.* — Отд. III: (1786-1869), т. 4: (1813—1819) / С предисловием, введением и примечаниями профессора протоиерея Ф. И. Титова. — К., 1913. — С. 79.

² Див. там само. — С. 81, 99.

³ Див.: Высочайше утвержденный проект устава... — С. 103—104.

⁴ Цю програму опубліковано Віктором Аскоченським (див. його: *История Киевской духовной академии, по преобразованию ее в 1819 г.* — СПб., 1863. — С. 220—224.

щодо викладання педагогіки з університетських кафедр. Крім того, саме вони стали авторами перших російськомовних курсів загальної педагогіки та відомими фахівцями у галузі виховання й освіти.

Як свідчать архівні документи, наука про виховання й освіту почала викладатися у Київській духовній академії ще до того, як набула офіційної «прописки» у духовних закладах. Зокрема у 1859—1860 та 1860—1861 навчальних роках новоспечений бакалавр Матвій Троїцький проводив тут «уроки з педагогіки»⁵. У 1866 р. Київська духовна академія у відповідь на запит тодішнього обер-прокурора Св. Синоду Дмитра Толстого щодо доцільності введення педагогіки як предмета до духовної школи надсилає таке повідомлення: «Конференция считает ... полезным открытие самостоятельной кафедры педагогики, с ассигнованием особого по ней оклада, но, в ожидании этого, признает возможным также соединение ее отчасти с философскими науками, как и было раньше, отчасти же с гоимлетикой»⁶. Вочевидь однастайність усіх духовних академій у цьому питанні, а також введення педагогіки до навчальних планів духовних семінарій, закріплене Статутом у 1867 р., поставили до порядку денного відкриття в духовних академіях кафедри педагогіки. Рішення про це було ухвалене Св. Синодом того самого 1867 р. Відтоді педагогічна дисципліна міцно вкорінюється в російській духовній школі.

У Київській духовній академії кафедру педагогіки офіційно відкрили 17 лютого 1867 р., а кількома днями пізніше обер-прокурор доручив її колишньому професору словесності та латинської мови Калузької духовної семінарії Миколі Зайцеву⁸, призначеному

⁵ З-поміж праць С. Гогоцького див.: *Введение в педагогику* || Журнал Министерства народного просвещения [далі—ЖМНП].— 1855.— № 4.— С. 39—78; *О развитии познавательных способностей в педагогическом отношении* || Там само.— 1857.— № 3.— С. 316—146; *О развитии чувствительных способностей в педагогическом отношении* || Там само.— 1855.— № 10.— С. 24—44; *Об историческом развитии воспитания у примечательнейших народов древнего мира*. Речь, читанная в торжественном собрании Университета Св. Владимира 9 июня 1853 г. // Там само.— 1854.— № 10.— С. 1—33; № 11.— С. 80—127; № 12.— С. 191—256; *Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования* // Университетские известия.— 1879.— № 1.— С. 1—19; № 2.— С. 57—85, 115—136; № 5.— С. 249—291; 1882, № 1.— С.— 40; № 2.— С. 41—84. Див. також такі праці П. Юркевича: *Курс общей педагогики с приложениями*.— М., 1869.— 404 с.; *Идеи и факты из истории педагогики. По поводу сочинения Модзалевского: Очерки истории воспитания и обучения* // ЖМНП.— 1870.— № 9.— С. 1—41; № 10.— С. 127—188; *Общие основания методики* // Педагогический сборник.— 1865.— Кн. 13, октябрь.— С. 1060—1096; *План и силы для первоначальной школы* // ЖМНП.— 1870.— № 3.— С. 1—29; № 4.— С. 95—123.

⁶ Див.: Троицкий М. *Обозрение уроков по истории древней философии и педагогике, преподаваемых студентам Киевской духовной академии XXI курса за 1859—1860 и 1860—1861 уч. г.* // Центральный державний історичний архів України в м. Києві [далі—ЦДАК України].— Ф. 711, оп. 3, спр. 626.— Арк. 14—17.

⁷ Див.: Дело о составлении программы педагогики для преподавания в семинариях // Там само.— Спр. 712.— Арк. 5.

⁸ Див.: Дело о назначении профессора Калужской духовной семинарии Зайцева Н. бакалавром академии // Там само.— Оп. 1, спр. 5768.— Арк. 8.

на посаду бакалавра. З наступного 1867—1868 навчального року в Київській духовній академії розпочалося систематичне викладання педагогіки.

За духовно-академічним Статутом 1869р., викладання педагогіки об'єднувалося з моральним богослов'ям, інституційно оформлюючись у межах одної кафедри⁹. Її посів той самий М. Зайцев — на той час екстраординарний професор. Проте його хвороба і смерть (1872) змусили академічне керівництво оголосити конкурс на заміщення вакантної кафедри морального богослов'я і педагогіки. Від претендента вимагали наявності ступеня доктора або магістра богослов'я, фахових праць та детальної програми з морального богослов'я і педагогіки; додатковою умовою для осіб, сторонніх академії, було проведення двох «пробних» лекцій¹⁰. На час конкурсу (1872—1873 навчальний рік) моральне богослов'я доручили читати професору Стефану Сольському, а педагогіку — професору Петру Ліницькому".

У 1873 р. професор Дмитро Поспехов подає на розгляд академічної Ради кандидатуру доцента по кафедрі морального богослов'я і педагогіки — випускника Київської духовної академії Маркеліна Олесницького, характеризуючи його як кращого студента, ґрунтовно підготовленого до викладання богословських наук, добре обізнаного із давніми та новими мовами, схильного і здібного до наукової праці¹¹. Того самого року рішенням Ради М. Олесницького призначають на згадану кафедру¹². Педагогіку в Київській духовній академії він викладає протягом наступних сімнадцяти років, тобто до 1890р., за винятком 1888—1889 навчального року, коли спробу читання лекцій з цього предмета здійснює виконувач обов'язків доцента Віктор Чекалін¹³. Щоправда, спроба виявилася невдалою («читання із зошита»), а магістерська дисертація В. Чекаліна — незадовільною, а отже, той мав залишити викладання¹⁴. Від 1891 р. і до закриття Київської духовної академії викладанням педагогіки опікується її вихованець і професор Микола Маккавейський.

⁹ Там само.

¹⁰ Див.: Програма конкурсу для заняття вакантної при Киевской духовной академии кафедры нравственного богословия и педагогика // Дело о замещении вакантных должностей преподавателей академии (1872) // Там само.— Оп. 3, спр. 979.— Арк. 6.

¹¹ Див.: Представление в Совет Киевской духовной академии помощника по богословскому отделению Д. Поспехова // Там само.— Арк. 7.

¹² Див.: Дело о назначении кандидата М. Олесницкого доцентом по кафедре нравственного богословия и педагогика (1873) // Там само.— Спр. 1032.— Арк. 2.

¹³ Там само.— Арк. 9.

¹⁴ Див.: Чекалин В. Программа чтений по педагогике на 1888-1889уч. г. // Программы и отчеты за 1889 г. // Там само.— Спр. 1904.— Арк. 23—25.

¹⁵ Див.: Рыбинский В. П. *История Киевской духовной академии. Курс 1887—1891 гг. Воспоминания* // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [далі - ІР НБУВ].- Ф. 33, № 973.- Арк. 27, 51.

Такою є, так би мовити, зовнішня канва. Для того ж, щоб зрозуміти сутність і специфіку викладання педагогічної дисципліни у Київській духовній академії, варто пильніше придивитися до тих інституційних засад, що його унормовували.

Статут 1869р., визначаючи одним із завдань православних духовних академій підготовку викладачів для духовних семінарій і училищ¹⁶, надавав першим статус не лише «розсадників вищого духовенства», а й своєрідних педагогічних інститутів, а отже, вводив до академій нову кафедру — морального богослов'я і педагогіки. Відповідно до згаданого Статуту в академіях створювали три відділення-спеціалізації — богословське, церковно-історичне і церковно-практичне. Водночас встановлювалася вимога вивчення низки обов'язкових дисциплін, до складу яких потрапляла і педагогіка (§ 112)¹⁷. Навчальний план відводив на вивчення педагогіки студентами третього курсу по дві години на тиждень протягом року; опанування предметом завершувалося складанням іспиту. За Статутом 1869 р., викладачі повинні були забезпечувати наполегливу працю учнів через упровадження так званих «репетицій» (вправління студентів в усному відтворенні змісту лекцій), залучення їх до самостійної роботи, керівництво їхніми спеціальними заняттями тощо (§ 62). Загалом, Статут 1869 р. створював сприятливішу, порівняно із попереднім і наступними статутами, атмосферу в духовних академіях, надаючи їм певну свободу щодо організації навчального процесу і наукової діяльності.

У 1884 р. набув чинності новий Статут православних духовних академій, аналогічний, за своїм охоронницько-консервативним характером¹⁸ університетському Статуту, затвердженому того самого року¹⁸. Скасовуючи поділ на відділення, цей Статут зберігав за вищими духовними школами функцію підготовки педагогічних кадрів, а за педагогікою — статус обов'язкової дисципліни (§ 100). З кафедри морального богослов'я вона переходила до кафедри пастирського богослов'я, але обсяг її не змінювався — дві години на тиждень для студентів третього курсу. Втім, багатопредметність, введена новим Статутом, не давала змоги студентам здобувати глибокі знання і прилучатися до наукової діяльності, а викладачам — систематично керувати їхніми заняттями¹⁹, і це, зрозуміло, негативно впливало на якість педагогічної підготовки випускників

¹⁶ Див.: Устав православных духовных академий (1869) // Полное собрание законов Российской империи.— Собр. 2-е.— Т. 44.— Отд. 1.— СПб., 1873.— № 47154.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Див.: Устав православных духовных академий (1884) // Полное собрание законов Российской империи.— Собр. 3-е.— Т. 4.— СПб., 1887.— № 2160.

¹⁹ Див.: А. С-ов. *Креформе духовно-учебных заведений* // Вестник воспитания.— 1901.— № 4.— С. 137—151. Майже негайно ця стаття була відреферована двома іншими періодичними виданнями. Див.: Христианское чтение.— 1901.— Кн. 11; Ежегодник Коллегии Павла Галагана.— 1902.— С. 334—337.

духовних академій. Недарма поряд із різнобічністю знань сучасники відзначали їхню безпорадність у безпосередній освітньо-виховній роботі з учнями.

У 1906р., під час революційних подій, що не залишили осторонь і духовні академії, їхня діяльність унормовувалася так званими «Тимчасовими правилами», які дещо демократизували життя духовної школи. Тоді ж почалося обговорення проектів нового духовно-академічного Статуту²⁰. Протестуючи проти вузького тлумачення духовних академій як закладів пастирського спрямування, київські професори розглядали їх як вищі школи, покликані розвивати передусім богословські науки й надавати богословську освіту²¹. М. Маккавейський, зокрема, висловлював думку щодо відокремлення педагогіки від пастирського богослов'я, відкриття спеціальної кафедри й збільшення часу на викладання курсу, для якого двох лекцій на тиждень вкрай недостатньо. Чи може професор, запитує М. Маккавейський, повноцінно читати свій предмет, якщо перед ним відкривається «широченна галузь "історії педагогіки", закреслити яку він не вважає себе вправі, з огляду на необхідність наукової, академічної постановки своїх читань; перед ним, далі, ціла система принципів питань "загальної педагогіки", з їх неунікним психологічним і християнським обґрунтуванням», зрештою, коли він «повинен познайомити своїх слухачів і з основами "дидактики", з огляду на прямий практичний інтерес майбутніх учителів школи»²²? Піклуючись про дійсно академічний характер викладання педагогіки, М. Маккавейський надавав останній статусу філософської дисципліни. Цю думку поділяли і його колеги. Зокрема проект реформи духовно-академічного навчального плану, запропонований Д. Богдашевським, наполягаючи на поверненні на старших курсах до церковно-історичної, церковно-словесної і богословсько-філософської спеціалізацій, включав до структури останньої самостійну кафедру педагогіки як науки філософської. Справді академічного рівня викладання, наголошував Д. Богдашевський, можна очікувати заумови поєднання «суто православного» підходу з науковим, тобто із введенням студента до «організму науки», нерозривно пов'язаного із сучасним життям²³. Педагогіка, з цієї точки зору, потребує

²⁰ Докладніше про це див.: Ткачук М.Л. *Київська духовна академія в освітняському «автономізаційному» русі початку ХХ ст.* // Київська академія.— К., 2007.— Вип. 4.— С. 149-165.

²¹ Див.: *Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1905—1906уч. г.* // Труды Киевской духовной академии [далі—Труды КДА].— 1906, № 6-7.— С. 237.

²² Див.: *Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1905—1906 уч.г.* // Там само.— 1906.— № 8-9.— С. 284-285.

²³ Див.: Богдашевский Д.И. *Записка о курсах наук, преподаваемых в православных духовных академиях и о характере их преподавания* // ІР НБУВ.— Ф. 191, № 105.— Арк. 6—7.

спеціального філософського осмислення, результатом якого і має стати цілісний академічний курс.

На жаль, наступний Статут, що набув чинності 1910р., зігнував усі заклики надати духовно-академічній освіті універсального богословського характеру і зробити її суспільно значущим засобом розвитку науки і культури. Загалом Статут 1910 р. благословляв повернення до порядків 1884р., руйнівних для духовно-академічної науки. Вся місія його, на думку М. Глибоковського, зводилася до того, щоб «ввести новий закон у всій "суворості"... приборкати заражених "колишнім духом свавілля" і піднести авторитет влади»²⁴. А втім, щодо викладання педагогіки новий Статут утверджував низку позитивних зрушень. Зокрема відкривалася спеціальна кафедра педагогіки, що відтепер мала опікуватися не лише загальним педагогічним курсом, а й курсом дидактики та «методології наук, що викладаються в духовно-навчальних закладах» (§ 130). На кожну із згаданих дисциплін відводилося п'ять годин на тиждень, причому впродовж усього навчального року (педагогіку належало опанувати на третьому курсі, дидактику та методологію — на четвертому). Вперше вводилися практичні заняття (дві з п'яти годин), що мали стимулювати безпосереднє вивчення студентами першоджерел і наукової літератури, їхні спеціальні студії (тематичні реферати), ознайомлення з навчальними посібниками, рекомендованими для учнів семінарій. Під час вивчення педагогічних дисциплін особливу увагу належало приділяти методиці викладання. Зокрема, «Пояснювальна записка» до Статуту зобов'язувала викладача «і на лекціях, і на практичних заняттях знайомити студентів із загальними правилами раціонального викладання навчальних предметів у духовних семінаріях і духовних училищах»²⁵. Зрозуміло, що така прагматична налаштованість зовсім не сприяла вихованню у студентів тієї «любви до педагогічної справи й до живого матеріалу її — юної душі, що розвивається»²⁶, про яку писав М. Маккавейський. Утилітарний підхід до педагогіки як до мистецтва «раціонального викладання» навряд чи міг сприяти розвитку педагогічної думки. Однак важко переоцінити значущість закріпленої в останньому духовно-економічному статуті інституалізації педагогіки в межах спеціальної кафедри, закріплення за нею статусу обов'язкової дисципліни, збільшення часу на її вивчення, введення практичних занять,

²⁴ Див.: Глибоковский Н. *За тридцать лет // У Троицы в Академии (1814—1914). Юбилейный сборник исторических материалов.*— М., 1914.— С. 746.

²⁵ Див.: *Объяснительная записка к проекту Устава Духовных Академий // ТКДА.* — 1910.— № 7-8.— С. 49.

²⁶ Див.: *Маккавейский Н.К. Кафедра педагогики в духовных академиях (К вопросу о педагогической подготовке к учебно-воспитательному делу в духовной школе) // Церковный вестник - 1906.- № 8.- С. 238.*

що мали сприяти поглибленню педагогічних знань і навичок духовно-академічного студентства. Залишається лише пожалкувати, що для усвідомлення необхідності здійснення всіх цих кроків керманичам російської духовної просвіти знадобилося ціле століття.

Svitlana Kuzmina

PEDAGOGICS IN KYIV THEOLOGICAL ACADEMY: INSTITUTIONAL CONDITIONS OF TEACHING

An attempt to outline the process of legitimation of pedagogics as study in Russian system of theological education on the materials of Kyiv theological academy's history is undertaken in the article.

Сергій Головащенко

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ БІБЛІЙНОЇ АРХЕОЛОГІЇ ЯК НАУКИ: ДОСВІД Я. О. ОЛЕСНИЦЬКОГО

Проаналізовано методологічні настанови, сформульовані та апробовані у працях з біблійної археології видатним представником київської духовно-академічної культури другої половини XIX — початку XX століття.

Постать Я. О. Олесницького, насамперед як ученого-дослідника, залишається феноменальною в історії київської духовно-академічної традиції загалом і в становленні наукового дослідження Біблії зокрема. Наприкінці 60-х років XIX ст. Київська духовна академія набула для себе, мабуть, найобдарованішого за все століття гебраїста та археолога в особі свого випускника, молодого професора Я. О. Олесницького (1842–1907), який, за оцінкою відомого дослідника історії академії, «поставив вивчення єврейської мови та біблійної археології на суворо науковий ґрунт у повній відповідності до новітніх успіхів науки у цій галузі»¹. Учень та наступник Олесницького писав у некролозі про свого вчителя:

¹ Титов Ф. *Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915)*.— К., 1915.— С. 378.